

Necati Tonga, *Bir Edebî Muhit Olarak Ankara (1923-1980)*, Ankara: Çolpan Kitap, 2019, 429 s.

Değerlendiren: Ebru Burcu Yılmaz

Edebiyatın penceresinden bakarak yapılacak mekân okumaları, fiziğin arkasındaki metafizik muhtevayı gündeme getirdiği için çevresel mekânlarla birlikte algısal mekânların insan ruhu ile olan yakın ilişkisine dikkat çeker. Şüphesiz mekânın edebiyatla yolunun kesiştiği tek yer edebî metinler değildir. Edebî üretime tesir eden hatta bazı yazarların ilham kaynakları arasında yer alan muhitler de edebiyatın mekânları bağlamında değerlendirilebilir.

Necati Tonga'nın ciddi ve titiz bir çalışma sürecinin ürünü olduğu anlaşılan hacimli çalışması, *Bir Edebî Muhit Olarak Ankara (1923-1980)* da söz konusu iddiayı destekleyen bir muhtevaya sahip olduğu gibi edebiyatın, şehrin ve şehirlinin kimliği üzerindeki derin tesirlerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Nitekim bu çalışma, Ankara'yı edebiyat mekânları açısından tanıtmakla kalmaz, Türk kültür tarihinin şehir ve mekân odaklı değişiminin toplumsal hayat üzerindeki etkilerini de gözlemleme imkânı sunar. Tonga'nın çalışması henüz tez aşamasındayken Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırma Merkezi'nin ödülünü almış, kitaplaştıktan sonra da 2019 yılında ESKADER tarafından Şehir/Kültür kategorisinde ödüle layık görülmüştür. Akademik faaliyetleri arasında arşive dayalı çalışmaların önemli yer tuttuğu Tonga, bu kitabıyla 1923-1980 yılları arasının Ankara'sına edebî muhitler ekseninde bir kazı gerçekleştirebilir.

“Bir muhite edebîlik vasfı kazandıran nedir?” sorusundan yola çıkarak edebî muhitlerin ayırt edici yönlerine dikkat çeken yazar, bu muhitlerin oluşumunu, ortak duyarlılıklar etrafında bir araya gelen sanatçıların iletişim ihtiyacı ile ilişkilendirir. Hippolyte Taine'in çevre, zaman ve ırk arasında kurduğu bağlantıdan yola çıkarak yerli kalemlerden Şahabettin Süleyman, Cezmi Ertuğrul, Ahmet Hamdi Tan-

@ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi. ebru.yilmaz@inonu.edu.tr

https://orcid.org/0000-0002-5292-9554

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0232
insan & toplum, 2019.
insanvetoplum.org

pınar, Ömer Faruk Akün gibi isimlerin sanatkâr ve muhit arasındaki ilişkiye dair tespitlerini sıralar. Edebî muhitlerin fiziki mekân düzleminde önceden belirlenmiş yerler olmayıp kahvehane, pastane, lokanta, meyhane, konak, dergi idarehanesi, şair ve yazar evleri gibi mekânlar etrafında teşekkül etmesi, insan ilişkilerinin ve kültürel bağlamın, mekânı anlamlandırmasının bir sonucudur. Tonga, edebî muhitleri besleyen zihniyet dünyası ve estetik kabullerin yanı sıra bu muhitlerin usta çirak ilişkisiyle genç kalemleri geliştiren yönlerine dikkat çeker.

İçindekiler, Sunuş ve Giriş başlıklarının ardından üç ana bölüm hâlinde hazırlanan çalışma, ilgili başlıklarda işaret edilen mekân isimlerinden oluşan ve her mahfilin ayrı ayrı değerlendirildiği alt başlıklara ayrılmıştır. Bir doktora tezinin kitaplaşmış hâli olan bu çalışma hem tasnif ve tahlillerde hem de ilmî dili kullanımda gösterilen hassasiyet açısından tez disiplininin gerektirdiği ciddiyeti yansıtır. Yararlanılan kaynakları gösteren dipnotlar, açıklama notları, bibliyografya ve çalışmanın sonuna eklenen şahıs adları dizini, metnin akışını bozmadan ve okurun dikkatini dağıtmadan, ihtiyaç duyulan ek bilgileri vermesi açısından işlevseldir. Daha önemlisi, incelenen tarihî aralığın uzun bir dönemi içine almasına rağmen bilgilerin belli bir düzen ve bağlam içinde aktarılması ve akademik malumatın hatıra gibi kişisel nitelikli tarihî kayıtlarla desteklenmesi, çalışmayı okunur kılmaktadır.

Giriş bölümü, okuru konuya hazırlayan tarihî arka plan ve teorik zemine dair bahisler içermekle birlikte genelden özele doğru ilerleyen bir seyir hâlinde alt başlıklara ayrılır. Mekân teorisiyle başlayıp mahfille devam eden ve Cumhuriyet dönemi Ankara'sının edebî mahfillerine dair verilen genel bilgilerle son bulan Giriş bölümü, takip eden dört bölümde verilen örneklerin daha iyi anlaşılmasını sağlar. “Mir-i kelâm”, “edebiyat cumhuriyeti” ve “sohbet medeniyeti” gibi tanımlamalar etrafında edebî muhitlerin sanatçılar üzerindeki tesirine dair örnekler veren yazar, edebiyat çevrelerine girmenin hangi sebeple bir sanatçı için ihtiyaç hâlini aldığını, konu üzerine beyanları olan isimlerden seçtiği cümlelerle aktarır. Başlangıçta sadece birer buluşma ve iletişim mekânı olarak işlev gören edebiyat mahfillerinin, zaman içerisinde kanon edebiyatının sınırlarını ve muhtevasını belirleyen etkili alanlara dönüşmesi de dikkate değer bir tespittir. Bununla birlikte Giriş bölümünde edebî eserlere konu olan yerlerden bahsedilirken mekânsal hafızanın edebiyat aracılığıyla aktarılabilmesi gerçeğinin altı çizilir. Sözgelimi Tepebaşı Bahçesi ve Cristal Kahvesi zamana yenik düşse de Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah* romanı sayesinde ölümsüzlük kazanır. Bir dönemin karşılaşma mekânları arasında yer alan Tokatlıyan Oteli, Degüstasyon Lokantası, Markiz ve Baylan Pastaneleri gibi yerler, edebiyatın şahitliğinde şehir hafızasının yazılı kayıtları arasında yer bulurlar.

Çalışmada kullanılan başlıklardan hareketle söylemek gerekirse hem “Hâmi Öncülüğünde Oluşan Edebiyat Mahfilleri” hem de sanatkârı kendine çekerek “Doğal Olarak Ortaya Çıkan Edebiyat Mahfilleri”, edebiyatçıların ihtiyaç duyduğu iletişim ve etkileşimin, sanatçı ve toplum üzerindeki etkilerini gözler önüne serer. Doğu’da ve Batı’da hamilik sisteminin gelişimini karşılaştırmalı olarak ele alan Tonga, Batı’daki mesenlik kurumu ve salon edebiyatının yanında Doğu’da sarayın hamiliğinde ve konaklarda gelişen edebiyat çevrelerinin mahiyetini kaynaklardan hareketle detaylı bir şekilde aktarır. Bu noktada elde edilen zengin malzemenin mekânsal hafızaya dair teorik kaynaklarla desteklenerek yorumlanması, çalışmanın yetkinliğini olumlu yönde etkileyecektir. Toplumsal hafızanın çerçeveleri ve kültürel bellek konularını ele alan Maurice Halbwachs, Douwe Draaisma, Jan Assmann ve Aleide Assmann gibi araştırmacıların çalışmalarıyla birlikte edebî muhitler çerçevesinde Ankara’nın mekânsal hafızasını incelemek, eldeki nitelikli malzemenin ciddi bir teorik zemin üzerinde ele alınmasını sağlayabilir.

Edebiyat mahfillerinin şehir kültürü ve siyasi erkle olan yakın ilişkisi de çalışmada, Necati Tonga’nın değindiği isabetli konulardan biridir. Şehri, ekonomik veriler ve istatistiklerin dışında kültürel bir yapılanma olarak kabul etmenin gerekliliğine işaret eden yazar, edebî muhitleri, şehir ontolojisi kavramı ile birlikte değerlendirmeyi teklif eder. Zira turist tavrından sıyrılarak bir seyyah derinliğiyle şehirle konuşmak, farklılıklardan örülü bir mekânsal örgütlenmeyi keşfetmek, bütün duyularını şehre açabilmek ve şehrin hikâyesini kendi hikâyesiyle iç içe geçmiş şekilde yaşayabilmek için edebiyatın nefesinin değdiği mekânlara ihtiyaç vardır. Bu noktada, edebiyat mahfillerinin şehrin atmosferine yaptığı katkıyı Ankara örneği üzerinden okumak, resmî yüzüyle bilinen bir şehrin edebî çehresini keşfetmek açısından anlamlı olacaktır.

Necati Tonga, Ankara’nın edebî muhit olmasını, Türkleşme-İslamlaşma süreciyle başlatır ve Selçuklu sultanlarının bir yandan gaza ve fetihlerle topraklarını genişletirken bir yandan da sanat ve edebiyatın gelişmesi için ortaya koydukları çabalara dikkat çeker. Yazar, şehrin edebî bir muhit havası kazanmasında Ankara’ya davet edilen şair ve yazarların katkılarının yanı sıra divan ve tasavvuf edebiyatı geleneğinin olduğu cami, dergâh, medrese ve tekkelerin de bu hareketliliği beslediğini ifade eder. Konuyla ilgili ayrıntıları; makale, tez, hatıra, araştırma kitabı, şehir ve şair biyografilerinden yola çıkarak derleyen ve edebî muhitlerin teşekkülünü sağlayan isimlerin yanı sıra müdavimlerine dair de tanıtıcı bilgiler veren Tonga, Cumhuriyet’in ilanından önce Ankara’nın edebî manzarasını sarıh bir şekilde yansıtır. Edebiyat sosyolojisi açısından kıymetli bilgiler içeren bu bölümde, sosyoloji-

nin de temel sorularından biri olan “Toplumunu bir arada tutan nedir?” sorusuna edebiyatın penceresinden bakarak cevap bulmaya çalışır. Yazarın, İsmail Habib Sevük’e atıfla söylediği gibi; “bütün fizikî yoksunluklarına rağmen şehrin manevi cephesindeki zenginli(k)” (s.56), kaynağını büyük ölçüde edebiyat ve edebî muhitlerden alır.

“Cumhuriyet Dönemi’nde Ankara’nın Edebî Muhit Olmasındaki Etkenler” başlığını taşıyan birinci bölüm, “Kurumlar, Kuruluşlar, Okullar” alt açıklamasıyla verilir. Şehir kimliğinin inşasında edebiyatın ve edebî muhitlerin etkisine odaklanan bölümde, edebî hareketlerle siyaset arasındaki ilişki, Ankara’daki edebî hareketliliğin arka planındaki sebepler sorgulanırken gündeme getirilir. Siyasiler için olduğu kadar siyasette aktif rol alan edebiyatçılar için de bir çekim merkezi hâline gelen Ankara, zamanla edebiyata yön veren etkin bir mevkiye yerleşir hatta bu durum, çalışmada, Ahmet Turan Oflazoğlu’nun “edebiyatın kâbesi” ifadesi ile örneklendirilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yanı sıra Çankaya Köşkü’nde Atatürk’ün ilim ve sanat insanlarını ağırladığı meşhur sofraları, “zevât-ı mutade” adı verilen soframüdevimlerinden bazılarının hatıralarına yapılan atıflarla okura sunulur. Edebiyatın siyasetle ilişkisi ve kurumlardaki edebî ortama dair verilen örnekler arasında, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara Türk Ocağı, Ankara Halkevi, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara Erkek Lisesi, Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Hasanoğlan Köy Enstitüsü yer alır. Başkent’in edebî atmosferini besleyen muhitler, çalışmanın ilk bölümünde birer makale ciddiyetiyle derinlikli bir şekilde ayrı ayrı incelenir.

“Edebiyat Mahfili Olarak Ankara’daki Yeme-İçme Mekânları” başlığını taşıyan ikinci bölümde Tonga, edebî muhitlerin lokanta ve meyhaneler üzerinden izini sürerken aynı zamanda sanatçıların mizaçları ve edebî faaliyetlerine dair edebiyat tarihinden elde edilemeyecek ayrıntıları içeren anekdotlara yer verir. Yaşanmış hikâyelerle desteklenen mekân anlatımı, okurun, manzarayı daha canlı bir şekilde hayal etmesini sağlar. Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan diğer edebî mahfiller arasında Melih Cevdet’in Paris’teki kafelerden aşağı görmediği ve Garip hareketinin ortaya çıkışında önemli rol oynayan Kutlu Pastanesi’nden ayrıntılı bir şekilde bahsedildikten sonra “Diğer Pastaneler” başlığı altında 1923-1980 yılları arasında edebiyatla birlikte anılan Büyük Pastane, Flamingo Pastanesi, Filiz Pastanesi ve Milka Pastanesi’nin ardından lokantalar, barlar ve meyhaneler de Ankara’nın edebiyat haritasında yer alan duraklar arasında takdim edilir. Ankara’nın değişen yaşam biçimini eğlence pratikleri üzerinden gözlemlene imkânı da sunan bu mahfiller arasında bahsi geçen Fresko Bar, ilk Cumhuriyet balosunun verildiği

yer olarak hatırlatılırken Tabarin Bar, Kürdün Meyhanesi (Yeni Hayat Lokantası), Şükran Lokantası, Üç Nal Meyhanesi, Turan Lokantası, Buket Meyhanesi, Missuri Lokantası (Mor Salkım Meyhanesi), Kalem Meyhanesi, Tavukçu Meyhanesi, Piknik adlı mekânlara ayrı başlıklar altında yer verilmekle birlikte kahvehaneler tek başlık altında anlatılır. Kahvehanelerin diğer mahfillere göre yüzeysel bir şekilde geçilmesini yazar, Cumhuriyet döneminde, başkentte İstanbul'dakilerle boy ölçüşebilecek nitelikte kahvehane olmaması şeklinde açıklar. Ankara'nın edebî portresi içinde kahvehane kültürünün rağbet görmemesi de çalışmanın ulaştığı tespitlerden biri olarak kayda değerdir.

Necati Tonga, çalışmasının "Şair ve Yazar Evleri" başlıklı üçüncü bölümünde, Ahmet Ağaoglu, Yaşar Nabi Nayır, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Necip Fazıl Kısakürek, Şevket Rado, Sabahattin Eyuboğlu, Nahit Fıratlı, Behçet Kemal Çağlar, Faik Ali, Munis Faik Ozansoy, Suut Kemal Yetkin, Güzide Taranoglu olmak üzere on yazarın evlerini ayrıntılı bir şekilde anlatırken takip eden bölümde Ankara'da bir edebî mahfil olarak dikkati çeken diğer yazar ve şairlerin evlerinden de kısaca bahseder. Bu evlerin kimisi bir bağ evi, bekâr evi ya da apartman dairesi olabileceği gibi kimisi de Yaşar Nabi Nayır'ın gibi edebiyat hevesli gençlerin kapısını teklifsizce çalıp girebilecekleri yerlerdir. Buna karşılık Nahit Fıratlı'nın evi gibi toplantılara katılmanın belli kurallara tabi olduğu mahfiller de dikkat çeker. Daha şaşırtıcı olan ise edebiyat tarihlerinde farklı edebî anlayış yahut dünya görüşü sebebiyle bir araya getirilemeyen bazı isimlerin aynı evlerde edebiyat sohbetleri yapmalarınıdır. Bu durum siyasi açıdan oldukça çalkantılı dönemlerde bile edebiyatın insanları ortak paydada birleştiren estetik bir terbiye aracı olduğu gerçeğinin altını çizmektedir.

Ankara'nın edebî veçhesinin görülebileceği mekânlar arasında şüphesiz kitabevleri önemli bir yer tutar. Kitabın sadece alınıp satıldığı ticari bir mekân olmanın ötesinde edebî üretimin ve edebiyat tahsilinin bir mektep ciddiyetiyle gerçekleştiği kitabevleri arasında Ankara'yla birlikte anılacak kadar meşhur olan Akba, Haşet, Bilgi, Sergi, Toplum ve Akabe sayılabilir. Kitabevlerinin bir buluşma yeri olarak ön plana çıkmasında, müdavimleri arasındaki fikrî yakınlık da etkilidir. Nitekim Toplum Kitabevi genellikle sol dünya görüşüne mensup sanatçı ve gazetecilerin devam ettiği bir mekân olmasına karşın Akabe Kitabevi, Mavera dergisi etrafında bir araya gelen muhafazakâr kalem erbabını buluşturan bir ocak işlevi görür. Edebî kamuyu üzerinde Tanzimat'tan itibaren etkin olan Dergi İdarehaneleri de kitabevleri gibi sanatçıları ve gazetecileri buluşturarak Ankara'nın edebî atmosferini zenginleştirirler. Ayrıca Ankara Palas, Yahya Kemal'in daimî odasının da olduğu Park Otel, Bulvar Palas, Yüksel Palas ve Büyük Ankara Oteli gibi konaklama mekânları

da edebiyatçıların karşılaşma ve toplanma muhitleri arasında yer alır. Cumhuriyet Ankara'sı gibi asli rengini siyasi kurumlardan alan bir şehirde, edebiyatı besleyen ve edebiyattan beslenen muhitler arasında dernekler özel bir yere sahip olmakla birlikte ilave olarak tiyatrolar, atölyeler, dükkânlar ve iş yerleri, yazarın üzerinde durduğu diğer edebî muhitlerdir.

Necati Tonga'nın bir edebî muhit olarak Ankara'yı ele aldığı bu kapsamlı çalışma, edebiyat ve şehir tarihine nitelikli katkılar sunabileceği gibi toplumsal değişimlerin edebiyatla olan ilişkisini göstermesi bakımından sosyolojik araştırmaları destekleyebilecek muhtevaya sahiptir. Çalışmayı kıymetli kılan hususlardan biri de sorulara verdiği tatmin edici cevapların yanı sıra yeni sorulara da kapı aralamasıdır. Örneğin; Ankara'nın mekânsal hafızasını görünür kılan bu çalışma, bugünün mekânlarındaki hafıza yoksunluğunun izlerine ilişkin soru ve eleştirileri gündeme getirebilir. Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaların arşive dayalı muhtevasının sadece nostaljik fotoğraflar sunmanın ötesinde güncel sorunların fark edilmesi ve çözümündeki işlevsellik iddiasını doğrulayan böyle bir çalışmayı, araştırmacıların ve okurların dik-katine sundukları için Necati Tonga ve Çolpan Kitap'a teşekkür ederiz.